

Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Юридичний інститут

Збірник наукових статей

**Актуальні проблеми вдо-
сконалення чинного зако-
нодавства України**

Випуск XXVI

м. Івано-Франківськ, 2011

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРІВ У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 347.44

Актуальність теми. Протягом тривалого часу сфера природокористування була в основному врегульована адміністративними методами. Договірне регулювання практично не використовувалося і тільки в умовах переходу до ринкових відносин особливого значення набуває договір, як підстава виникнення відносин природокористування. Саме тому в законодавстві і практиці його застосування намітилася тенденція до розширення договірної форми природокористування і виникає необхідність наукових дослідження питань, які виникають при цьому.

Метою статті є комплексне дослідження і аналіз законодавства про договори у сфері природокористування, практики його застосування і обґрунтування правової природи договірних конструкцій у цій сфері .

Аналіз досліджень даної проблеми. Правова природа договорів у сфері природокористування на рівні монографічного чи дисертаційного дослідження в Україні не розглядалась. Однак питання договорів у сфері природокористування стало предметом досліджень російських цивілістів, зокрема, таких як: Л. А. Миронової, А. К. Соколової, М. А.

Геталової, В. М. Баранова. Окремо слід виділити праці О. І. Коморного, в яких було ґрунтовно досліджено цивільно-правові аспекти договору про розподіл продукції та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону [1]. Особливості правового регулювання використання, відтворення та охорони конкретних природних ресурсів (земель, вод, надр, лісів, атмосферного повітря, тваринного та рослинного світу) конкретизуються у нормах поресурсових законодавчих актів: Земельному, Водному, Лісовому кодексах, Кодексі про надра, законах «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про охорону атмосферного повітря». Питання користування природними ресурсами частково регулюється Господарським кодексом України (ГКУ) [2].

Однією з підстав виникнення права природокористування є договір. Якщо вести мову про договір як універсальну підставу виникнення права природокористування, то варто відзначити, що сьогодні Україна стоїть на шляху переходу від адміністративно-владних відносин у сфері природокористування до договірних [3, с. 10]. Таким чином, договір у сфері природокористування є самостійним правовим інструментом, який входить в складну систему правового регулювання відносин у цій сфері [4, с. 102].

Цивільним кодексом України дається визначення поняття договору, під яким розуміють домовленість сторін, спрямовану на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [5]. Договір виступає практичним інструментом децентралізованого, диспозитивного методу правового регулювання, при якому акцент робиться на рівність суб'єктів права, а ключовим моментом є їх домовленість.

Майнові відносини, які виникають з природоресурсних договорів носять цивільно-правовий характер. Тому ці договори слід вважати різновидами цивільних договорів, а норми цивільного законодавства, які містяться в природоресурсному законодавстві - спеціальними по відношенню до цивільно-правових норм і пріоритетними при використанні [6, с. 56].

На нашу думку, можна виділити такі особливості договорів у сфері природокористування:

1. За таким критерієм, як предмет договору, договори у сфері природокористування є договорами, предметом яких є об'єкти особливого характеру – природні ресурси: земельні ділянки, ділянки надр, відокремлені водні об'єкти, ліси, багатолітні насадження тощо.

2. Беручи до уваги наступний системоутворюючий критерій – суб'єктний склад договорів, можна виділити наявність обов'язкового суб'єкта в природоресурсних договорах – держави в особі уповноваженого органу державної влади. Це пов'язано з тим, що природокористування є сферою публічного інтересу і цей публічний елемент впливає на характер і зміст договорів у цій сфері.

3. Оплатний характер природоресурсних договорів. За загальним принципом цивільне законодавство регулює переважно відплатні майнові відносини. І договори в природокористуванні мають оплатний характер.

4. Природоохоронний характер змісту, зобов'язань сторін. Ця особливість впливає із специфіки об'єкта договору, якими є природні ресурси як особливо охоронювані об'єкти.

На думку Н. Р. Кобецької природоресурсові договори виступають формою регулювання відносин використання природних ресурсів, в яких поєднані приватні і публічні елементи, зумовлені необхідністю захисту публічних екологічних інтересів, а також норм різної галузевої приналежності на основі природоресурсової специфіки, визначеної нормами екологічного, зокрема, природоресурсового права [7, с. 272]. Непослідовність різновидів договорів у сфері природокористування пояснюється тим, що впродовж тривалого часу цивілістика і наука екологічного права не були взаємопроникними.

Екологічне законодавство передбачає можливість використання деяких природних ресурсів на умовах оренди, що є класичним цивільно-правовим договором. Договірні орендні відносини у природокористуванні виникають тільки з приводу окремих природних ресурсів. На сьогодні договір оренди є одним із найбільш поширених договорів, які укладаються щодо нерухомого майна [8, с. 25]. Зокрема, можна виокремити в залежності від виду ресурсів [9, с. 224-226]:

1. договір оренди землі, який регулюється Законом України «Про оренду землі», Земельним кодексом України та Цивільним кодексом України;

2. договір довгострокового тимчасового користування лісами, передбачений ст.14 Лісового кодексу України (фактично він відповідає ознакам договору оренди, хоч так і не названий);

3. договір оренди водного об'єкта, закріплений ст.51 Водного кодексу України;

4. договірні зобов'язання у галузі ведення мисливського господарства, які регулюються ст.21 Закону України «Про мисливське господарство та полювання»: також містять елементи договору оренди.

Щодо надрокористування, то побутує думка, що договори у сфері користування надрами треба розділити на дві групи: на «самостійні», які надають право користуватися надрами та «допоміжні» або сервісні, які такого права не забезпечують [10, с. 20]. Цікавими з точки зору правової природи є угоди про розподіл продукції. Дана договірна конструкція викликає суперечливі думки вчених.

Так, наприклад, О. І. Коморний у своєму дисертаційному дослідженні схиляється до думки, що дані угоди є цивільно-правовими договорами, відповідно до яких держава, від імені якої виступають Кабінет Міністрів України та орган, уповноважений Верховною Радою Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування, на території якого розташована ділянка надр, що передається в користування на умовах договору про розподіл продукції, доручає інвестору на визначений строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних із договором робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик, з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції. Автор зауважує, що визначення договору про розподіл продукції як цивільно-правового договору посилює гарантії інвестора, надані державою в рамках інвестиційного законодавства України [11, с. 15].

Шаповалова О. В., у свою чергу, відносить ці договори до господарських [12, с. 378]. Адміністративісти, у свою чергу, розглядають цей договір як адміністративний, апелюючи до того, що угоди про розподіл продукції підпадають під науково визначені ознаки адміністративного договору, а сфера приватних інвестицій є основною сферою використання адміністративних договорів державою [13, с. 61].

Найбільш неоднозначним у вітчизняному законодавстві з точки зору правової природи є договір про умови користування надрами. Аналізуючи перелік обов'язків надрокористувача в даному договорі ми можемо говорити про виражений публічно-правовий характер користування надрами. З огляду на наявний перелік обов'язків надрокористувача і практично відсутність в угоді згадки про кореспондуючі зобов'язання іншої, а також з огляду на передбачену можливість зупинення, поновлення та анулювання угоди в односторонньому порядку владним органом, можна

зробити висновок про односторонній характер угоди, що у свою чергу свідчить про можливість її віднесення до так званих адміністративних угод [14, с. 93]. Проте, як слушно зазначає Н. Р. Кобецька, незважаючи на формальне визначення такого документа угодою фактично ніякої узгодженості волі сторін він не містить, що призводить до визнання її рядом науковців навіть не договірною конструкцією, а адміністративним актом [7, с. 269-270].

Правова природа договорів у сфері природокористування є достатньо неоднозначним поняттям і викликає чимало дискусій. Перш за все це викликано тим, що на думку деяких вчених, сфера природокористування і охорони навколишнього природного середовища знаходиться в сфері публічного інтересу, і держава, яка є в більшості випадків єдиним власником природних ресурсів, покликана виступати одночасно в двох іпостасях: як учасник цивільного обороту і як виразник соціальних інтересів. Особливість договорів у сфері використання природних ресурсів лежить у специфіці самого предмета правового регулювання, тобто природних ресурсів. З однієї сторони вони є нерухомістю, об'єктом цивільних прав, а з іншої сторони вони виступають державною та комунальною власністю, що автоматично свідчить про необхідність вступу у цивільно-правові відносини органів державної влади.

Тим не менше, в юридичній літературі переважає думка про те, що договір є інститутом виключно цивільного права, головним методом якого є юридична рівність сторін, що у випадку з публічно-правовими договорами абсолютно нівелюється. Хоча відповідно до Конституції України природокористування є сферою публічного регулювання, а природні ресурси є самостійним видом майна і деякі з них включені в цивільний оборот, говорити про новий вид договорів з так званим публічним елементом вважаємо недоцільним, оскільки домовленості у сфері природокористування зберігають принципи договірної регулювання.

Якщо вести мову про співвідношення цивільно-правових засад та публічного регулювання в сфері природокористування, то можна відзначити, що в еколого-правовій сфері відносини в більшості будуються не на основі рівності, а на основі влади і підпорядкування. Це обумовлено специфікою об'єкта вказаних відносин, який по своїй суті є беззахисним перед діяльністю людини. Звідси і випливає необхідність регулювання відносин природокористування в основному імперативним методом. Важливим є питання врахування публічних інтересів в приватно-правових нормах, які регулюють еколого-правові відносини [15, с. 31-34]. Аналізуючи договори на використання природних ресурсів,

слід зазначити, що ряд авторів вважає, що договори у сфері природокористування за своєю природою є публічно-правовими договорами [16, с. 53-58]. Інша група науковців, досліджуючи правову природу договорів у сфері природокористування, розглядає їх як цивільно-правові договори. Наявність між суб'єктами відносин влади і підпорядкування в принципі виключає можливість застосування не лише цивільного законодавства, а й самої конструкції договору як такої [17, с. 100]. На думку прихильників даної позиції договір може існувати тільки між суб'єктами, які в даному конкретному випадку займають рівне становище.

Висновки. На думку Брагинського М. И., Вітрянського В. В. всі договори, які регулюються земельним, водним, лісовим кодексом, законодавством про надра і інших природних ресурсів, які відповідають вимогам ст.1 Цивільного кодексу України, необхідно віднести до цивільно-правових [3, с. 15]. Отже, як висновок до всіх договорів, які виникають з приводу природних ресурсів, мають застосовуватися загальні норми цивільного права, якщо інше не передбачене положеннями відповідних нормативних актів, оскільки тоді останні користуються пріоритетом як спеціальні.

1. Конституція України. // Відомості Верховної Ради України. –1996. – № 30.

2. Господарський кодекс України: за станом на 18 січня 2009 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2009. – Ст. 462. – (Бібліотека офіційних видань).

3. Брагинский М. И. Договорное право : Книга первая / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, 2000. – С. 13.

4. Геталова М. А. Договорні отношения в области охрани окружающей среды: дис... канд. юрид. наук : 12.00.06 / М. А. Геталова – М., 2003. – С. 102.

5. Цивільний кодекс України : за станом на 18 січня 2009 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – Ст. 192–196. – (Бібліотека офіційних видань).

6. Миронова Л. А. Гражданско-правовые договоры в сфере природопользования: дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. А. Миронова. – М., 2003. – С. 56.

7. Кобецька Н. Р. Договори на використання природних ресурсів // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / За ред. В. В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АпрН України, 2009. – 300 с.

8. Гоптаренко Ю., Росомахіна О. Порівняльна характеристика договору оренди та купівлі-продажу нерухомого майна / Ю. Гоптаренко, О. Росомахіна // Юридичний журнал. - 2004. - №4.

9. Кобецька Н. Р. Комплексний підхід при укладенні договорів оренди природних ресурсів / Н. Р. Кобецька : Правова політика Української держави: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Т.1. – Івано- Франківськ, 2010. – С. 224-226.

10. Налетов К. И. Лицензионные и договорно-правовые формы пользования недрами в РФ и за рубежом : автореф. дисс. на получения степени канд. юрид. наук.: спец. 12.00.06. / К. И. Налетов. — М., 2006. — 26 с.

11. Коморний О. І. Договір про розподіл продукції: цивільно-правові аспекти: дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Коморний Олександр Ігорович. - НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2006. — 19 с.

12. Шаповалова О.В. Надання надр у концесію (господарсько-правовий аналіз) / О. В. Шаповалова // Вісник Донецького університету, сер. В.: Економіка і право. — 2008. — Вип. 1. — С. 377-382.

13. Демин А. В. Общие вопросы теории административного договора / А. В. Демин. — Красноярск, 1998. — 93 с.

14. Дурденевський В. Н. Суб'єктивне право и его основное разделение / В. Н. Дурденевський // Правоведение. — 1994. - №3. — С. 93.

15. Новикова Е. В. Частное право и экологическое законодательство: влияние и соотношение / Е. В. Новикова // отв. ред. М. М. Бринчук. — М.: Юристъ, 1999. — 64 с.

16. Хаустов Д. В. Публично-правовой договор в природоресурсном праве: отличительные признаки / Д. В. Хаустов // Вестн. Моск. ун-та. : сер. 11., Право. — 2006. — №1. — С. 45-61.

17. Витрянский В.В. Гражданский кодекс о договоре. / В. В. Витрянский // Весник Высшего Арбитражного Суда РФ. — 1995. - №10. — С. 100.

Семків В.В. Правова природа договорів у сфері природокористування

У роботі наведено теоретичне узагальнення та нове роз'яснення проблем правової природи договорів у сфері природокористування. Визначено особливості таких договорів. Здійснено їх класифікацію у відповідності до наявності ознак договору оренди як класичного цивільно-правового договору. Здійснено співвідношення цивільно-правових засад та публічного регулювання в сфері природокористування.

Ключові слова: природокористування, природоресурсний договір, оренда, природні ресурси.

Семків В.В. Правовая природа договоров в области природопользования

В работе представлено теоретическое обобщение и новое решение проблем правовой природы сделок в области природопользования. Определены особенности таких сделок. Осуществлена их классификация в соответствии с наличием признаков договора аренды как классического гражданско-правового договора. Осуществлено соотношение гражданско-правовых принципов и публичного регулирования в сфере природопользования.

Ключевые слова: природопользование, природоресурсный договор, аренда, природные ресурсы.

Semkiv V.V. The legal nature of agreements in the sphere of nature

In work theoretical generalization and new decision of problems of legal nature of agreements in the sphere of natural usage. The peculiarities of such agreements are figured out. The classification of them is worked out on the basis of the existing features of leasing agreement as a classical civil contract. The interrelation of civil-law principles and public regulation in this sphere is carried through.

Keywords: natural use, natural use contract, lease, natural resources.